

pem do centra a složitými iniciačními obrady: chce-li se člověk přiblížit posvátnému centru kulturní komunity, musí podstoupit dříve a útrapy učení a vzdělávání; proniknout do centra a uvidět odkrytá tajemství může nakonec jen málo vyvolených, pouze „mistři“, kteří zvládli všechna úskalí a kteří jsou zásadně oddáni službě posvátnému. Mezi mistry a laiky existuje v rámci komunity vnitřní hranice. Sam fakt, že kulturní atributy je snadné šířit a přenášet, vyžaduje, aby posvátné před zprofanováním chránily sociální bariéry v komunikaci a určité tabu. Proti expanzivnímu pohybu na periferii kulturních kolektivů tedy působí defenzivní blokáda centra a kombinace těchto dvou tlaků může vyústit v rozvinutou stratifikaci a vnitřní rozčlenění kolektivity a představuje jeden z hlavních pólů dynamiky těchto civilizací.³⁰

Kulturní kódy dosahují latence odlišnou strategií, již lze nazvat určitým typem „kategorizace“. Kategorizace předpokládá rozlišení mezi transcendentální úrovní věcných hodnot, principů rozumu či božských příkazání na jedné straně a historickými zákony, konvenčními pravidly a světskými komunitami na straně druhé. Toto rozlišení také zdůrazňuje křehkost sociálních konstrukcí a zpochybňuje stabilitu kolektivní identity. Kategorizace čelí tomuto zpochybnění tím, že zjevně konstruovanou a historickou identitu spojuje s *transcendentální* sférou: pod povrchem pomíjivé komunity lze objevit její skryté jádro, její základ v transcendentální sféře. „Kulturní“ konstrukce kolektivní identity je tedy založena na privilegovaném přístupu k posvátnému, na božské misi, na určitém zobrazení univerzálního rozumu a pokroku. Na rozdíl od občanské orientace na tradici, mýtus a kontinuitu minulosti, přítomnosti a budoucnosti předpokládá kulturní kód mezi minulostí a budoucností zlom; má tendenci devalvovat minulou zkušenost a budoucnost otevřít *utopickým* orientacím.

Dalším napětím – které je však inherentní součástí kulturního kódu samotného – je napětí mezi relativními důrazy na hierarchická a rovnostářská kritéria rozdělování prostředků a přístupu k hlavním sférám sociálního života.

Přeložila Iana Ogrocká

³⁰ Viz S. N. Eisenstadt, *op. cit.*, 1987.

Rogers Brubaker

Přehodnocení národní identity: národ jako institucionální forma, praktická kategorie, nahodilá událost*

Většina diskusí o národní identitě* (nationhood) se točí kolem *národů*. Národy jsou chápány jako reálné entity, jako pospolitosti, jako sub-stanciální, trvalé kolektivity. To, že existují, se bere jako samozřejmost, Tedyž o tom, jak existují – a jak vznikly –, se vedou spory.

Podobný realismus ve vztahu ke skupině v řadě oblastí sociologie a spřízněných disciplín dlouho převládal. V posledních přibližně deseti letech se však v sociální teorii objevily přinejmenším čtyři trendy, které ve svém souhrnu zpochybňují možnost přistupovat ke skupinám jako k reálným, substanciálním entitám. Prvním je rostoucí zájem o síťové formy, rozvoj teorie sítí a stále častější užívání sítě jako obecné orientační představy či metafory v sociální teorii. Druhé zpochybnění realistického chápání skupinivosti představují teorie racionálního jednání a jejich neoblomný metodologický individualismus.¹ Třetím trendem je posun od obecně strukturalistických teoretických přístupů k jejich „konstruktivističtější“ verzí; zatímco v těch prvních se skupiny pojímaly jako trvalé složky sociální struktury,

* Přeloženo z anglického originálu *Nationalism Revisited. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge 1996, kap. 1, s. 13–22. Copyright © 1996 by Rogers Brubaker. Vydáno se svolením autora.

¹ Autor ve snaze vysvětlit jevy označované jako „nationalismus“ jinak než dosud jednak užívá ne tak běžných termínů, především „nationhood“ a „nationness“, jednak chápe i standardně užívané termíny jako „nationality“ poněkud odlišně. Proto by srozumitelnosti textu nepospeklo hledání českých novotvarů. Vhodnější je uvádět anglické termíny na důležitých místech textu v závorce. (Pozn. ed.)

² Ve zpochybnění běžného chápání skupinivosti a vytváření skupin hraje v této tradici zvlášť důležitou roli literatura o kolektivním jednání, od knihy Mancura Ol-

v druhých se skupinovitost chápe jako něco vytvořeného, nahodilého a proměnlivého. A konečně se rozvíjí postmoderní teoretická senzibilita, která zdůrazňuje fragmentaritu, efemérnost a rozrušování pevných forem a jasných hranic. Tyto trendy jsou nesourodé až rozporné. Spojuje je ale to, že všechny problematizují skupinovitost a podlévají axiomu stabilního skupinového bytí.

Odklon od realistického pojmání skupiny však probíhal nerovnoměrně. Nápadný byl, abychom uvedli alespoň jeden příklad, při zkoumání třídy, zejména třídy dělnické – což je termín, který lze dnes těžko užít jinak než v uvozovkách nebo s nějakým jiným náznačným distancem. Substanciálně chápáná dělnická třída – reálná entita či komunita – se ve skutečnosti jako předmět analýzy do velké míry vytráčí. Zpochybňují ji jak teoretické závěry, tak detailní empirická zkoumání v rámci sociální historie, historie pracovní síly a historie veřejného diskursu a mobilizace mas.² Studium třídy jako kulturního a politického idiomu, jako způsobu konfliktu a jako základní abstraktní dimenze ekonomického systému je i nadále důležité, není už ale zatřeno chápáním třídy jako reálných, stabilních entit.

Oproti tomu při studiu národní identity (nationhood) a nacionalismu se od pojetí *národů* jako reálných entit neupouští. Toto realistické, substancialistické chápání národů sdílí autoři, kteří mají jinak na národní identitu a nacionalismus velmi odlišné názory.

Na jednom konci spektra je s tímto pojetím spjat postoj, který k nacionalismu zadržují sami nacionalisté a nacionálně založení vědci. Nacionalismus podle nich předpokládá existenci národů a vyjadřuje jejich úsilí o autonomii a nezávislost. Národy jsou pojímány jako kolektivní jedinci, schopní solidárního, záměrného kolektivního jednání. Nacionalismus je drama, v němž jsou hlavními hrdiny národy.

sona *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1971) až k práci Michaela Hechter a *Principles of Group Solidarity* (University of California Press, Berkeley, 1987).

² Počátek tohoto procesu vyznačila významná kniha E. P. Thompsona *The Making of the English Working Class* (Vintage, New York, 1963). Thompson sice na jedné straně zdůrazňuje, že třída není věc, že „ta' [tj. třída chápáná jako věc] neexistuje“ a že je spíše „něčím... co se děje“, „token“, „vzrhem“ (s. 9–11), dělnickou třídu ale nakonec pojímá jako reálnou entitu, komunitu, historického aktéra, neboť svou knihu charakterizuje jako „životopis anglické dělnické třídy od jejího dospívání po ranou dospělost“ a jako shrnutí uvádí: „Přes všechny výhrady lze říci, že významnou událostí období od roku 1790 do roku 1830 bylo zformování dělnické třídy“ (s. 9–11, 194).

Mysleli bychom, že tento sociologický naivní pohled nemá v současné vědě místo. Ve skutečnosti se ale v posledních letech ujal v interpretacích národních povstání v bývalém Sovětském svazu.³

Realistická ontologie národů však prostupuje i střízlivější a méně oslavné bádání. Posudme pouze jeden z příkladů, které to dokládají. Nespočetné rozpravy o národní identitě a nacionalismu začínají otázkou „Co je to národ?“. Tato otázka není tak teoreticky neškodná, jak se zdá: sama slova, jimiž je formulována, předpokládají existenci entity, jež se má definovat. Jako taková odráží realistické, substancialistické přesvědčení, že „národ“ je reálnou entitou určitého druhu, byť snad těžko postižitelnou a definovatelnou.

Jako reálné entity a substanciální kolektivní pojímají národy nejen tzv. primordialisisté, to znamená ti, kteří kladou důraz na hluboké kořeny, prastarý původ a emoivní sílu národních vazeb.⁴ Toto pojetí je vlastně také řadě „modernistů“ a „konstruktivistů“, kteří mají za to, že národy jsou utvářeny takovými silami, jako je industrializace, nerovnoměrný vývoj, rozvoj komunikačních a dopravních sítí a mocné integritativní a homogenizující síly moderního státu. Substancialistický přístup navíc mají nejenom ti, kteří definují národy „objektivně“, tzn. z hlediska sdílených objektivních charakteristik, jako jsou jazyk, náboženství atd.; stejně přznačný je i pro ty, kdo zdůrazňují subjektivní faktory – společné myty, pamměť či sebepojímání.

Paradoxní je, že realistický a substancialistický přístup se jako zásada uplatňuje i v těch výkladech, které si dávají za cíl demaskovat a demystifikovat nacionalismus popřením reálné existence národů.

³ Kezi dokonce i práci tak vynikající odbornice na problematiku sovětských národností, jakou je Hélène Carrère d'Encausse. Viz *The End of the Soviet Empire: The Triumph of the Nations* (Basic Books, New York, 1993).

⁴ Upozorňuji, že mi zde nejde o jednoduchou kritiku primordialisimu, který je dávno mrtvým koněm, kterého autoři píšíci o nacionalismu přesto nerutinně spojují, aby mohli být v předem vyhnaném sporu snadno vyvráceni, totiž, že národy či etnické skupiny jsou primordially neměnné entity. Každý souhlasí s tím, že národy jsou historicky zformované konstrukty. I když neparanuje shoda v tom, jaká je relativní váha předmoderních tradic a moderních proměn, prastaré paměti a novějších mobilizací „autentického“ a „umělého“ skupinového rozšřeníjší substancialistické, realistické myšlenkové schéma, které připsuje národům jako kolektivním, at už jsou tyto kolektivní pojímány jakkoli, reálnou, trvalou existenci.

V takových názorech se předpokládá, že je-li národ iluzorní, neautentickou pospolitostí, ideologickou kouřovou clonou, musí být nacionalismem projevem falešného vědomí, mylně chápáné identity. Otázkou reálnosti a reálného vlivu národní identity (nationhood) či národního uvědomění (nationness) tento přístup redukuje na otázku reálnosti národů jakožto konkrétních pospolitostí či kolektivů, takže předem vylučuje alternativní a teoreticky silnější způsoby pojmání národní identity a národního uvědomění.

Problém takového substancialistického chápání národů jako reálných entit spočívá v tom, že z *kategorií praxe* dělá *kategorie analýzy*. Přebírá koncepci, která tkví v *praxi* nacionalismu a ve fungování moderního státu a politického systému – zejména realistickou, zvětšující koncepci národů jakožto reálných pospolitostí –, a přiděluje jí ústřední místo v *teorii* nacionalismu. Zvětšení je sociální proces, nejenom intelektuální praxe. V tomto smyslu má pro fenomén nacionalismu ústřední význam, jak z několika posledních let až příliš dobře víme.⁵ Jako analytici nacionalismu bychom se jistě měli pokusit vysvětlit tento proces zvětšování – proces, jímž se politická fikce národa přechodně, nicméně se značnou silou prosazuje v praxi. Možno, že jde o jeden z nejdůležitějších úkolů teorie nacionalismu. Měli bychom si ale dát pozor, abychom toto zvětšení národů v praxi bezděčně *neretradukovali* či *neposilovali* zvětšením národů v teorii.

Mít námítky proti realistickému a substancialistickému způsobu uvažování o národech neznamená zpochybňovat realitu národní identity.⁶ Znamená to spíše tuto realitu začít pojímat jinak. Znamená to oddělit studium národní identity a národního uvědomění od studia národů jako substancialních entit, kolektivů či komunit. Znamená to

⁵ Jak naznačuje Pierre Bourdieu ve své práci o symbolických dimenzích vytváření skupin, zvětšení má ústřední roli v kvaziperformativním diskursu nacionalistických politiků, v němž se v určitých okamžicích může podat vytvořit to, co popisujeme, totiž existenci národů jako reálných, mobilizovaných či mobilizovatelných skupin. Bourdieu nepsal přímo o nacionalismu, ale toto téma rozvinul v esejích o regionalismu. „Identité et la représentation: éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 35 (listopad 1980); část tohoto esaje byla přetištěna v Bourdieu, *Language and Symbolic Power* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1991), s. 220–228. Viz také závěr esaje „Social Space and the Genesis of Classes“ v tomtéž sborníku (s. 248–251).

⁶ V tom se rozcházejí s autory, kteří se jevem národní identity či národního uvědomění zcela odmiňují zabývat, protože „národ“ je podle nich jako designátor údajně reálné entity či kolektivity neadekvátní či beznadějně zmatený. To je zejména při-

soustředí se na národní uvědomění jako na konceptuální proměnnou, abychom užili termínu J. P. Netta,⁷ nikoli na národy jako reálné kolektivity. Znamená to přistupovat k národu nikoli jako k substanci, nýbrž jako k institucionalizované formě; nikoli jako ke kolektivě, nýbrž jako k praktické kategorii; nikoli jako ke kolektivě, nýbrž jako k praktické kategorii; nikoli jako k entitě, nýbrž jako k nahodilé události. Jen tímto způsobem budeme moci postihnout realitu národní identity a skutečnou moc nacionalismu, aniž se budeme ve svých teoriích odvolávat na právě onu „politickou fikci národa“, jejíž účinnost v praxi chceme vysvětlit.⁸

Neměli bychom se tedy ptát „co je národ“, ale spíše: jak se národní identity jako politická a kulturní forma institucionalizuje uvnitř států a mezi nimi? Jak funguje národ jako praktická kategorie, jako klasifikační schéma, jako kognitivní rámec? Co způsobuje, že je užít této kategorie států nebo proti státům více či méně rezonující a účinné. Díky čemu mají snahy politických aktérů spojené s vyvoláváním a dovoláváním se národa větší či menší šanci na úspěch?⁹

Mohlo by se zdát, že pro takovou argumentaci není právě vhodná doba. Zhrouteň Sovětského svazu, národnostní konflikty v následnických státech, etnické a národnostní války v Zakavkazsku a na severním Kavkaze, masakry v bývalé Jugoslávii – někdo by se mohl ptát, zda toto všechno zcela zřejmě nedokumentuje reálnou existenci a moc národů. Nedokládá to snad, že národy mohly přežít jako solidární skupiny, jako ohniska identity a loajality a základny kole-

pad Charlese Tillyho a jeho spolupracovníků a jejich vlivné knihy *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton University Press, Princeton, 1975). Jak napsal Tilly v úvodním esaji tohoto svazku, „národ“ zůstává jednou z nejvíce matoucích a nejpřesvědčivějších položek v politickém slovníku“ (s. 6). Ohnisko analýzy přesunuje z národa na stát, a záměrně tak přerušuje souvislost se starší literaturou o vytváření národů. Adjektivum „národní“ se vyskytuje v celé knize, jde ale bez výjimky o pojem určující rámec a rozsah a znamenající v podstatě „celostátní“, s jevem národní identity či národního uvědomění nemá nic společného.

⁷ Viz J. P. Netta, „The State as a Conceptual Variable“, *World Politics* 20 (1968).

⁸ K národu jako politické fikci viz Louis Pinto, „Une fiction politique: la nation“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 64 (1986), bourdieusovské zhodnocení studii o nacionalismu, jejichž autorem je vynikající madarský historik jenő Szűcs.

⁹ Podnět novéjší diskuse o nacionalismu, které se vyhýbají pojmání „národa“ jako reálné entity, viz v Richard Handler, „Is 'Identity' a Useful Cross-Cultural Concept?“ v John Gillis (red.), *Commemorative: The Politics of National Identity* (Princeton University Press, Princeton, 1994); Katherine Verdery, „Whither 'Nation' and 'Nationalism'?,“ *Daedalus* 122, č. 3 (1993), a Craig Calhoun „Nationalism and Ethnicity“, *Annual Review of Sociology* 19 (1993).

tivního jednání navzdory snahám sovětského a jugoslávského státu je rozdrtit?

V souvislosti s takto rozbujícím etnonacionalismem se jako pocho- pitelné jeví ono pokušení přijmout perspektivu, která staví národ do ústřední pozice. Tomuto pokušení je však třeba odolat. Nacionalismus se nerodí z národů. Vytvářejí ho – či lépe řečeno vyvolávají ho – *politická pole* stejného druhu.¹⁰ Jeho dynamiku řídí vlastnosti politických polí, nikoli vlastnosti kolektivit.¹¹

Vezměme jako příklad sovětský a postsovětský nacionalismus. Vidět v něm zápasy národů, reálných, solidárních skupin, které se jakýmsi způsobem uchovaly i přes snahy sovětského režimu je zničit – tvrdit, že národy a nacionalismus dnes vzkvétají *přes* nemilosrdně protiná- rodní politiku sovětského režimu –, znamená obracet věci naruby. Národní identita a nacionalismu se dnes daří do velké míry *kvůli* politice sovětského režimu. Tato politika byla sice antinacionalistická, rozhodně ale nebyla *antinacionalní*. Sovětský režim národní identitu ani zdaleka hrubě nepotlačoval, ale naopak ji vehementně instituo- nalizoval. Samozřejmě potlačoval *nacionalismus*, zároveň ale, jak po- drobně rozvádím ve druhé kapitole, zašel v institucionalizaci *národní identity* spjaté s určitým územím a etnický pojímané *národnosti (nationality)* jako základních sociálních kategorií dále než kterýkoli jiný stát v historii. Mimoděk tak vytvořil politické pole, které nacionalismu neobvykle přálo.

Sovětský režim se o to přičinil dvojným způsobem. Na jedné straně rozdělil sovětský stát na více než padesát národnostně definovaných teritorií, z nichž každé bylo výslovně vymezeno jako domov určité et- nické nebo národnostní skupiny. Národní teritoria na nejvyšší úrovni, ta, která jsou dnes nezávislejšími následnickými státy, byla definována jako kvazinárodní státy se vším všudy – s vlastním územím, názvem, ústavou, zákonodárstvím, správními orgány, kulturními a vědeckými institucemi atd.

¹⁰ Nacionalismus mohou generovat nejenom pole politická, ale také ekonomická a kulturní. O potenciálu postsocialistické ekonomické restrukturalizace vyvolávat nacionalismus píše například Katherine Verdery v „Nationalism and National Sen- timent in Post-Socialist Romania“, *Slavic Review* 52 (1993).

¹¹ Tuto podobu analýzy podrobně rozvíjím ve třetí kapitole, přičemž termín „pole“ užívám ve zhruba stejném smyslu, jaký mu dal Pierre Bourdieu. Zvlášť jasné je tento pojem vyloučen v Pierre Bourdieu a Loïc Wacquant, *An Invitation to Reflexive Socio- logy* (University of Chicago Press, Chicago, 1992), s. 94 a násl.

Na druhé straně rozdělil režim občany do zcela výčerpávajícího systému vzájemně se vylučujících kategorií etnický pojímaných ná- rodností, jichž bylo celkem více než sto. Takto kodifikovaná etnický pojímaná národnost sloužila nejenom jako *statistická kategorie*, základní jednotka sociální analýzy, ale také, a to ještě markantněji, jako *závažný připsaný status*. Ten člověku při narození přiděloval stát na základě původu. Byl zapsán v dokumentech, jimiž se prokazovala osobní totožnost. Zaznamenával se téměř při všech byrokratických procedurách a úředních jednáních. Využíval se ke kontrole přístupu k vyššímu vzdělání a k jistým atraktivním zaměstnáním; přiležitosti určitých národností omezoval (zejména Židů), jiným je rozšiřoval prostřednictvím politiky preferenčního zacházení s tzv. „titulárními“ národnostmi v „jejich vlastní“ republice.

Teritoriální národní identita (nationhood) a etnický pojímaná národnost (nationality) tak byly dávno před Gorbačovem důsledně institucionalizovanými sociálními a kulturními formami. A nebyly to rozhodně formy prázdné. Sovétologové je přehlíželi – nepochyb- ně z toho důvodu, že režim vytrvale a efektivně potlačoval všechny známky otevřeného politického nacionalismu, a někdy dokonce i na- cionalismu kulturního. Potlačování nacionalismu však šlo ruku v ruce s ustavováním a konsolidováním národní identity a národností jako základních kognitivních a sociálních forem. V době glasnosti se tyto už důsledně institucionalizované formy pohořově politizovaly. Před- stavovaly elementární formy politického přesvědčení, politické réto- riky, politických zájmů a politické identity. Slovy, jež Max Weber užil v metafoře s „výhybkářem“, určovaly dráhu, kognitivní rámec, v němž dynamika materiálních a ideálních zájmů dávala směr jednání. Tím nesmírně přispěly k rozpadu Sovětského svazu a k následnému struk- turování nacionalistické politiky.

Řekl jsem, že bychom měli o národu uvažovat nikoli jako o sub- stanci, ale jako o institucionální formě, nikoli jako o kolektivitě, ale jako o praktické kategorii, nikoli jako o entitě, ale jako o na- hodilé události. O národní identitě (nationhood) jakožto o institu- cionalizované formě a kognitivní a sociopolitické kategorii jsem už hovořil, a proto bych nyní chtěl na závěr říci pár slov o národním uvědomění (nationalness) jakožto události. Mé poznámky tu budou ještě schematictější a programovější. Chci jednoduše poukázat na mezeru v literatuře a navrhnout jeden potenciálně přínosný postup práce.

Když mluvíme o národním uvědomění jakožto události, chci upozornit na dvojitý kontrast. Prvním je kontrast mezi národem jako entitou a národním uvědoměním jako proměnlivou vlastností skupin, vztahů a toho, co Margaret Somerová nedávno nazvala „vztahovými uspořádáními“.¹² Druhým je kontrast mezi uvažováním o národním identitě či národním uvědomění jako o něčem, co se *vyvíjí*, a jako o něčem, co se *děje*. Rád bych se zde soustředil na tento druhý kontrast mezi vývojevou a událostní perspektivou. Termín „událostní“ si vypůjčuji z nejnovejší stati Williama Sewella ml.¹³

Literatura o národním identitě a nacionalismu vycházející z vývojové perspektivy je rozsáhlá a rozvinutá. Sleduje dlouhodobé politické, ekonomické a kulturní změny, které vedly v průběhu staletí k postupnému zformování národů či, jak bych to raději charakterizoval, národního uvědomění. Všechna hlavní díla o národním identitě a nacionalismu, která byla napsána v posledním desetiletí – zejména díla Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona, Anthonyho Smitha a Erica Hobsbawma¹⁴ –, jsou v tomto smyslu díly vycházejícími z vývojové perspektivy.

Teoreticky rozvinuté událostní analýzy národního uvědomění a nacionalismu nám oproti tomu chybějí. Existuje samozřejmě řada studií konkrétních nacionalismů, orientovaných na mnohem kratší časová rozpětí než dekády či století příznačná pro vývojevou literaturu. Jsou-li však autory těchto studií sociologové a političtí vědci, zpravidla ve snaze o zobecněná strukturální či kulturní vysvětlení abstrahují od

¹² Margaret R. Somers, „Narrativity, Narrative Identity, and Social Action: Rethinking English Working-Class Formation“, *Social Science History* 16 (1992), s. 608 a násl. Antropologický přístup ke studiu národního uvědomění jako něčeho, co se produkuje a reprodukuje v každodenních vzájemných vztazích, nabízí John Borneman v *Belonging in the Two Berlins* (Cambridge University Press, New York, 1992); viz též Verdery, „Whither ‚Nation‘ and ‚Nationalism‘?“, s. 41.

¹³ William Sewell, Jr., „Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology“, vyjde v Terrence J. McDonald (red.), *The Historic Turn in the Human Sciences* (University of Michigan Press, Ann Arbor).

¹⁴ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1983), český překlad: Arnošt Gellner, *Národy a nacionalismus* (přel. J. Markus, Hřibál, Praha, 1993); Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Verso, Londýn, 1991); Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Basil Blackwell, Oxford, 1986); Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge University Press, Cambridge, 1990), český překlad: *Národy a nacionalismus od roku 1780* (přel. P. Pšejta, CDK, Brno, 2000).

události; historikové zase berou důležitost nahodilých událostí jako samozřejmost a neradí je zasazují do teoretických rámců.¹⁵

Nevím o žádném systematickém analytickém rozboru národního uvědomění jakožto události, jakožto něčeho, co náhle krystalizuje, místo aby se to postupně vyvíjelo, jakožto nahodilého, příležitostně fluktuujícího a vratekého rámce vize a základu individuálního a kolektivního jednání, spíše než relativně stabilního produktu hlubokých vývojových trendů ekonomiky, politického zřízení a kultury. Událostní přístup k národnímu uvědomění lze přitom přesvědčivě teoreticky zdůvodnit. Jak nedávno uvedl Craig Calhoun ve stati o protestním hnutí čínských studentů v roce 1989, identita by se měla chápat jako „proměnlivý produkt kolektivního jednání“, ne jako jeho stabilní základní příčina.¹⁶ V podstatě totéž lze říci i o národním uvědomění.

Teoreticky zpracovanou událostní perspektivu národního uvědomění a nacionalismu dnes naléhavě potřebujeme. Abychom pochopili zhroucení Sovětského svazu a Jugoslávie a jejich důsledky, musíme mimo jiné teoreticky zhodnotit poměrně náhlé výkyvy v „národním uvědomění“ skupin a ve vztahových uspořádáních. Je třeba se teoreticky zamyslet nad procesem, kdy je člověk, abychom užili výstižných slov chorvatské spisovatelky Slavenky Drakulićové, „stržen národní identitou“. Drakulićová hovoří o své vlastní situaci. Tak jako řada ostatních z její poválečné generace byla i ona k národnosti do velké míry lhostejná. Přesto ale byla najednou proti své vůli vymezena pouze svou národností, uvězněna v až příliš úspěšně zveřejněné kategorii.¹⁷ Ve srovnání s vývojem situace v bývalé Jugoslávii není ta její až tak

¹⁵ Sewell, „Three Temporalities“, srov. Marshall Sahlins, „The Return of the Event, Again: With Reflections on the Beginnings of the Great Fijian War of 1843 to 1855 between the Kingdoms of Bau and Rewa“ v Aletta Biersack (red.), *Clio in Oceania: Toward a Historical Anthropology* (Smithsonian Institution Press, Washington a London, 1991), s. 38.

¹⁶ Craig Calhoun, „The Problem of Identity in Collective Action“, v Ioan Huber (red.), *Macro-Micro Linkages in Sociology* (Sage, Newbury Park, Calif., 1991), s. 59.

¹⁷ „Byť Chorvatkou se stalo mým osudem... Definuje mne má národnost a nic jiného... Spolu s miliony jiných Chorvatů mě přičítali na zed národní identity – nejenom vnějším takem Srbska a federální armády, ale také národní homogenizací v Chorvatsku samém. To s námi dělá válka, redukuje nás na jeden rozměr: Národ. Potíž s touto národní identitou je ale v tom, že zatímco předtím mě vymezovalo mé vzdělání, má práce, mé myšlenky, můj charakter – a ano, také má národnost –, teď se cítím o to všechno připravena. Nejsm nikdy, protože už nejsem člověk. Jsem jeden ze čtyř a půl milionu Chorvatů... Už si nemohu vybrat. A myslím, že ani nikdo

nebezpečná. Je to ale osobní situace ilustrující obecnější a zlověstnější událost – poměrně náhlou všezachvacující „nacionalizaci“ veřejného i soukromého života. Její součástí byla také nacionalizace narativních a interpretáčních rámců, vlnění a hodnocení, myšlení a cítění. Patřilo k ní umlčování a marginalizace aternativních nenacionalistických politických diskursů. Patřilo k ní zneplatnění složitých identit strastlivou kategorií jednoduchostrápné připisované národnosti. Patřily k ní esencionalistické demonizující charakterizace těch, kdo jsou národnostně „jiní“, charakterizace, které dělají ze Srbů čemrky, z Chorvatů ustašovce, z muslimů fundamentalisty.

To, že se to stalo, víme z řady úděsných svědectví; o tom, jak se to stalo, však víme příliš málo. Právě tady potřebujeme události perspektivu. Po vzoru takových myslitelů, jako jsou Marshall Sahlins, Andrew Abbott a William Sewell ml. musíme věnovat nahodilým událostem a jejich transformátním důsledkům seriózní teoretickou pozornost.¹⁸ Jediné pak můžeme doufat, že porozumíme procesuální dynamice nacionalismu. A právě ze zevrubného zkoumání takové procesuální dynamiky podle mne v příštích letech vzejde nejoriginálnější a nejvýznamnější práce o nacionalismu, práce, která slibuje jak teoretický pokrok, tak hlubší pochopení jednotlivých případů.¹⁹

Jiný... to, co si lidé s láskou pěstovali jako součást své kulturní identity – alternativy k všezachvacujícímu komunismu... –, se stalo jejich politickou identitou a změnilo se v cosi, co je jako španíle padnoucí košile. Zdá se vám, že rukávy jsou moc krátké a límecček škrtí. Nemusí se vám líbit barva a látka může kousat. Úniku ale není; není si co jiného obléknout. Člověk se této ideologii národa ani nemusí dobrovolně podřítit – prostě vás nasaje. Takže teď v novém chorvatském státě si nikdo nemůže dovolit nebyť Chorvat.“ Viz Slavenska Drakulić, *The Balkan Express: Fragments from the Other Side of War* (W. W. Norton, New York, 1993), s. 50–52.

¹⁸ Sahlins, „The Return of the Event, Again“; Andrew Abbott, „From Causes to Events: Notes on Narrative Positivism“, *Sociological Methods and Research* 20 (1992); Sewell, „Free Temporalities“.

¹⁹ Pro studium nacionalismu by zde mohlo být přínosné čerpat z nejnovejší literatury o revoluci, která věnuje pozornost transformátním událostem a procesuální dynamice. Viz například debatu v *Contention* mezi Nikkim Keddiem, „Can Revolutions be Predicted? Can their Causes be Understood?“ (1. č. 2, 1992), a Jackem Goldstonem, „Predicting Revolutions: Why We Could (and Should) have Foreseen the Revolutions of 1989–1991 in the U.S.S.R. and Eastern Europe“ (2. č. 2, 1993). Přestože na předpověditelnosti revoluce se Keddie a Goldstone neshodnou, oba uznávají význam transformátních událostí, složitých interakcí a rychlých změn v idejích, postojích a chování.

Začal jsem otázkou, jak bychom měli uvažovat o národní identitě (nationalhood) a národním uvědomění (nationalness) a jaký je jejich vztah k nacionalismu. Zjednoduší-li svou argumentaci do vzorce, pak tvrdím, že bychom se měli zaměřit na národ jako na kategorii praxe, na národní identitu jako na institucionalizovanou kulturní a politickou formu a na národní uvědomění jako na nahodilou událost či děj a upustit od užívání analyticky sporného pojmu „národy“ ve smyslu substantciálních, přetrvávajících kolektivů. Julia Kristeva napsala nedávno knihu s názvem *Národy bez nacionalismu*; analytický úkol, který je před námi, ale vyžaduje, jak si dovoluji tvrdit, uvažovat o nacionalismu bez národů.

Náš svět není, jak často slyšíme, a to i od natolik pronikavého myslitele, jakým je Anthony Smith, „světem národů“. ²⁰ Je to svět, v němž se národní identita široce institucionalizuje v praxi států a ve fungování státního systému. Je to svět, v němž je pojem národ široce, byť nerovnoměrně upotřebitelný a přijímaný jako kategorie sociální vize a sociálního rozdělení. Je to svět, v němž se může národní uvědomění najednou a se větší silou „přihodit“. Nic z toho ale neznamená, že by šlo o svět národů – substantciálních, trvalých kolektivů.

K tomu, abychom pochopili sílu nacionalismu, se nepotřebujeme odvolávat na národy. Na druhé straně bychom se neměli dopouštět jiného extrému a národní identitu zcela pomíjet. Spíše potřebujeme oddělit kategorie analýzy od kategorií praxe, uchovat si analyticky nepostradatelné pojmy národa jako praktické kategorie, národní identity jako institucionalizované formy a národního uvědomění jako události, a substantciální pojem „národ“ ve smyslu trvalé komunity přenechat nacionalistům.

Přeložila Jana Ogrovcáková

²⁰ Anthony Smith, *National Identity* (Penguin, London, 1991), s. 176.